

با نام و یاد خدا

کتاب

جغرافیای ایران

کلاس دهم مشترک

تهیه شده توسط وبسایت [بتافایل](#)

درس ۱: جغرافیا، علمی برای زندگی بهتر

طی سال‌های گذشته، مطالبی دربارهٔ محیط پیرامون خود و سایر مکان‌ها خوانده‌اید. اطلاعات مربوط به کره زمین، مانند زیستگاه‌های مختلف، آب‌وهوا، رودها و کوه‌ها و حتی مسائل مربوط به آداب و رسوم و سنت‌ها به ما کمک می‌کند که دانش ما از محیط پیرامون و سایر مکان‌ها افزایش یابد. آیا شناخت محیط در جهت بهبود کیفیت زندگی انسان نقشی داشته است؟

شکل ۱- سازه‌های آبی شوشتر "استان

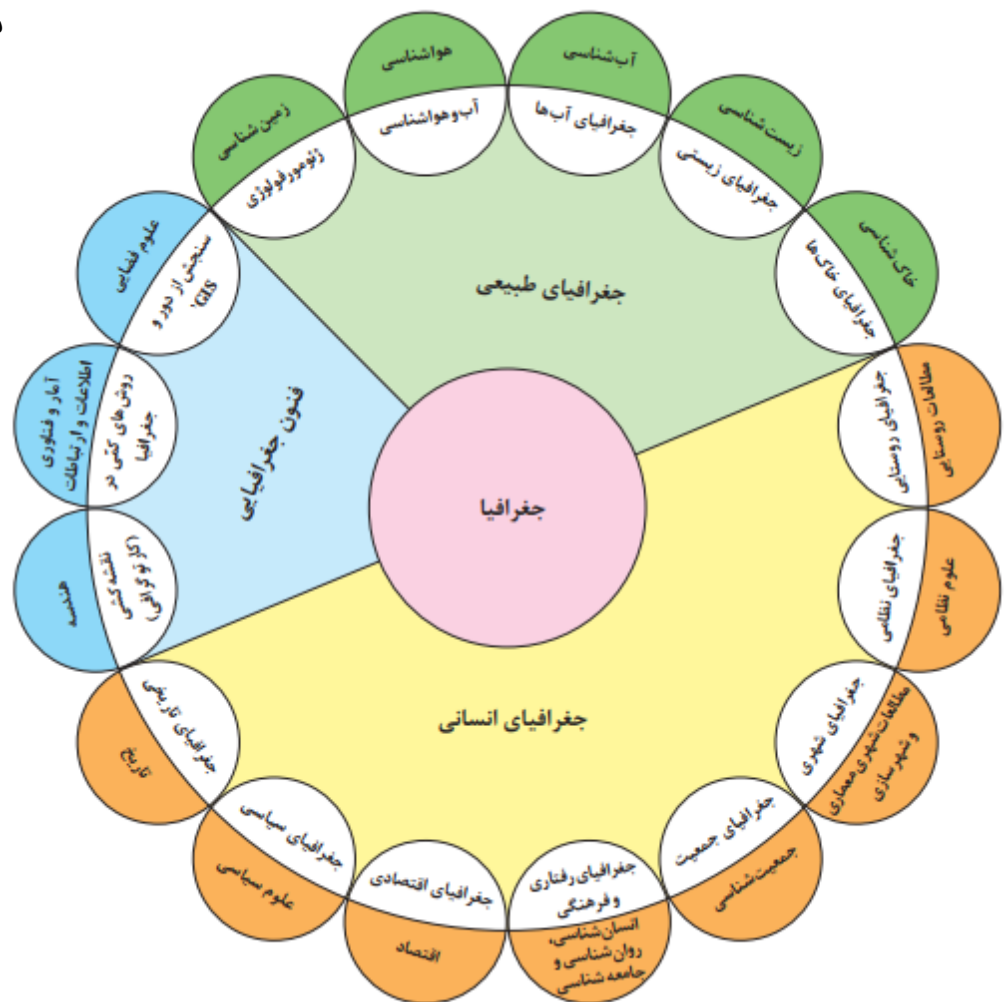

خوزستان" از بزرگترین مجموعه‌های صنعتی شناخته شده در عصر پیش از انقلاب صنعتی در جهان است و از سوی سازمان یونسکو "شاهکار نبوغ و خلاقیت" نامیده شده است. انسان در طول تاریخ تلاش کرده است که ناشناخته‌های جهان هستی را معلوم و با استفاده از علوم مختلف، وضع زندگی خود را بهبود بخشد. "جغرافیا" یکی از قدیمی‌ترین دانش‌های بشری به شمار می‌رود.

واژه جغرافیا، که برای اولین بار توسط اراتوستن "Eratosthenes" دانشمند یونانی ارائه شد، شامل کلمات GEO "زمین" و GRAPHY "ترسیم و توصیف" است، او جغرافیا را "علم مطالعهٔ زمین به عنوان جایگاه انسان تعریف می‌کند."

امروزه بسیاری از جغرافی‌دانان اعتقاد دارند که جغرافیا آن قسمت از دانش بشری است که به انسان کمک می‌کند با ویژگی‌های طبیعی و انسانی و روابط بین آنها در محیط آشنا شود و از آنها در جهت بهبود زندگی خویش استفاده کند. بین جغرافیا و سایر رشته‌ها ارتباط وجود دارد. جغرافیا با کمک گرفتن از سایر علوم به سؤالات خود پاسخ می‌دهد.

شکل ۲- ارتباط بین علوم و

فنون مختلف جغرافیا و شاخه‌های آن

برای درک بهتر این مطلب به مثال‌های زیر توجه نمایید:

- اینکه "با افزایش ارتفاع دما کاهش می‌یابد" یک اصل هواشناسی است ولی بررسی تأثیر این رابطه بر مکان و زندگی انسان نظیر: نوع مصالح ساختمانی، منابع آب، فعالیت اقتصادی، جاذبه‌های گردشگری و... در حوضه‌ی آب و هواشناسی است.

علم اقتصاد تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات، نظام‌های اقتصادی و عرضه و تقاضا را مطالعه می‌کند و جغرافیای اقتصادی به چگونگی معیشت گروه‌های انسانی در مکان‌های مختلف در رابطه با محیط زندگی شان می‌پردازد فرضاً چگونه منابع معدنی یک ناحیه در شکل‌گیری شهرهای صنعتی تأثیر دارد؟

- جغرافی‌دان جهت جمع‌آوری و تجزیه تحلیل اطلاعات مورد نیاز خود از علم آمار و فناوری اطلاعات و ارتباطات کمک گرفته و با استفاده از سخت‌افزار و نرم‌افزارهای متعدد در زمان کوتاه و با دقت زیاد به سوالات تحقیق خود پاسخ می‌دهد.

بنابراین علم جغرافیا از یافته‌های علوم دیگر استفاده کرده و با یک دید همه جانبه بررسی‌ها و مطالعات خود را در مورد پراکندگی پدیده‌ها و روابط بین آنها انجام می‌دهد. البته این رابطه‌ی بین جغرافیا با سایر علوم دو سویه بوده و در یک جریان دو طرفه از داده‌ها و یافته‌های یکدیگر استفاده می‌نمایند.

مفاهیم اساسی دانش جغرافیا

اطلاع از مفاهیم پایه‌ای هر علم برای درک آن لازم و ضروری است؛ به همین دلیل با برخی از مهم‌ترین مفاهیم جغرافیا آشنا می‌شویم.

۱- مکان:

بسیاری از فعالیت‌های انسان در محل معینی انجام می‌شود که آن را مکان می‌نامند؛ به طور مثال: خانه، مزرعه، مدرسه و کارخانه.

پدیده به یک واقعیت یا رویداد جغرافیایی که محسوس و مشهود شده باشد گفته می‌شود که می‌تواند عوارض طبیعی یا انسان ساخت باشد.

در هر مکان، پدیده‌های مختلفی هستند که بر یکدیگر تأثیر گذاشته و به نوبه خود از هم تأثیر می‌پذیرند؛ به طور مثال یک روستا را در نظر بگیرید که خاک، آب، سرمایه و نیروی انسانی آن بر نوع اشتغال آن تأثیر می‌گذارد و بالعکس. این روند تأثیرگذاری و تأثیرپذیری به صورت جریانی پیوسته در مکان ادامه دارد و سبب تغییر شکل مکان‌ها می‌شود. به تصاویر ۷۴ زیر دقت، و برداشت خود را از آنها با سایر هم‌کلاسی‌های خود مطرح کنید، نظر آنان را جویا شوید و با یکدیگر مقایسه کنید.

شکل ۴- میدان آزادی - تهران ۱۳۶۵

شکل ۳- میدان آزادی - تهران ۱۳۹۵

۲- روابط متقابل انسان با محیط:

انسان و محیط دو عامل مهم در علم جغرافیا است. محیط طبیعی، مجموعه‌ای متعادل است. با ورود انسان، زمینه‌های تغییر در محیط فراهم می‌شود. هوش و استعداد انسان به او در جهت تغییر کمک می‌کند تا از محیط خود بهره‌مند شود. در دهه‌های اخیر، فناوری به کمک انسان آمده و سبب شده است که انسان در محیط، تأثیر بسیاری بگذارد. فناوری‌های جدید، انسان را قادر به بهره‌برداری از اعماق زمین کرده و میزان دسترسی انسان را گسترش داده است. تصویر زیر نشان می‌دهد که انسان برای رفع نیازهای خود به تغییر محیط دست می‌زند و در نتیجه محیط طبیعی به محیط جغرافیایی تبدیل می‌شود.

شکل ۵- بادگیر دو طبقه ابرکوه - استان یزد

محیط جغرافیایی از تعامل بین محیط طبیعی و محیط انسانی به وجود می‌آید.

شکل ۶- سد شاه عباسی "طبس، خراسان جنوبی"

قدیمی‌ترین و بزرگترین سد قوسی جهان است که یکی از نمونه‌های عالی خلاقیت، دوراندیشی و سخت‌کوشی ایرانیان است.

عملکرد انسان در ارتباط با محیط طبیعی به دو گونه است:

- درک توان‌ها و استفاده از منابع برای رفع نیازها

- نگاه سودجویانه برای رسیدن به خواسته‌ها

شکل ۷- قطع بی‌رویه درختان جنگل - مازندران

شکل ۸- کشاورزی و رفع نیازها - برداشت چای - لاهیجان - گیلان

به نظر شما کدام یک از این عملکردها تعادل محیط را در مدت طولانی حفظ می‌کند؟

از آنجا که جغرافیا توان روابط متقابل انسان را با محیط، مطالعه و بررسی می‌کند، بنابراین شناخت توان‌ها و ظرفیت‌های محیطی بدون دانش جغرافیا ممکن نیست؛ پس جغرافیا علمی برای زندگی بهتر است.

فعالیت ۱ "صفحه ۶ کتاب درسی"

عملکرد مثبت و منفی انسان را در هر یک از نواحی زیر بررسی کنید و جدول را کامل نمایید.

جنگل گلستان -

استان گلستان

زردکوه -

چهارمحال بختیاری

ساحل بندر انزلی -

کویر ریگ

گیلان

جن - سمنان

ناحیه	عملکرد مثبت انسان	عملکرد منفی انسان
کوهستانی	- جلوگیری از فرسایش خاک - تولید برق آبی - ایجاد ورزش‌های مناسب	- چرای بی‌رویه دام - گسترش مناطق مسکونی در نقاط مرتفع - آلودگی محیط
جنگلی	- توسعه منطقی گردشگری "طبیعت‌گردی" - حفظ و احیای جنگل‌ها - تولید محصولات دارویی و خوراکی از جنگل‌ها	- تخریب جنگل‌ها به منظور توسعه شهرها، روستاها، راه‌سازی، صنعت و ویلاها
بیابانی	- احداث نیروگاه‌های خورشیدی و تولید برق - توسعه منطقی گردشگری	- توسعه بی‌رویه صنعت - توسعه بی‌رویه کشاورزی - هدر دادن منابع محدود آب
ساحلی	- توسعه منطقی صنایع، بازرگانی و گردشگری	- افزایش بی‌رویه سطح زیرکشت محصولات کشاورزی

ناحیه	عملکرد مثبت انسان	عملکرد منفی انسان
	- افزایش جمعیت در کنار خلیج فارس و دریای عمان - نصب آب شیرین کن‌های صنعتی برای تأمین آب	- ریختن فاضلاب‌های صنعتی به دریا - آلودگی سواحل به وسیله زباله

کل‌نگری یا دید ترکیبی در جغرافیا

چگونگی شکل‌گیری محیط‌های جغرافیایی، که حاصل روابط متقابل انسان و محیط است، سبب می‌شود جغرافی‌دان با دید ترکیبی یا کل‌نگری، موضوعات را مطالعه و بررسی کند؛ زیرا اجزا و عوامل محیط جغرافیایی در ارتباط با یکدیگر عمل می‌کند.

دید ترکیبی یعنی: مطالعه همه جانبه و جامع پدیده‌ها با تمام ویژگی‌های آن در یک مکان

به طور مثال جغرافی‌دان با هدف توسعه یک شهر، به مطالعه همه جانبه می‌پردازد و این مسائل را طرح و مطالعه می‌کند.

۱- با تهیه نقشه شهر، امکان گسترش فیزیکی شهر را بررسی می‌کند. "نقشه خوانی".

۲- با مطالعه بافت جمعیت شهر، میزان رشد آن و امکان مهاجرت‌پذیری آن را حدس می‌زند "جغرافیای جمعیت".

۳- با مطالعه میزان منابع آب شهر، امکان توسعه شهر را پیش‌بینی می‌کند "جغرافیای آب‌ها".

۴- .....

شکل ۹- شهر کوهپایه‌ای سی‌سخت - کهگیلویه و بویراحمد

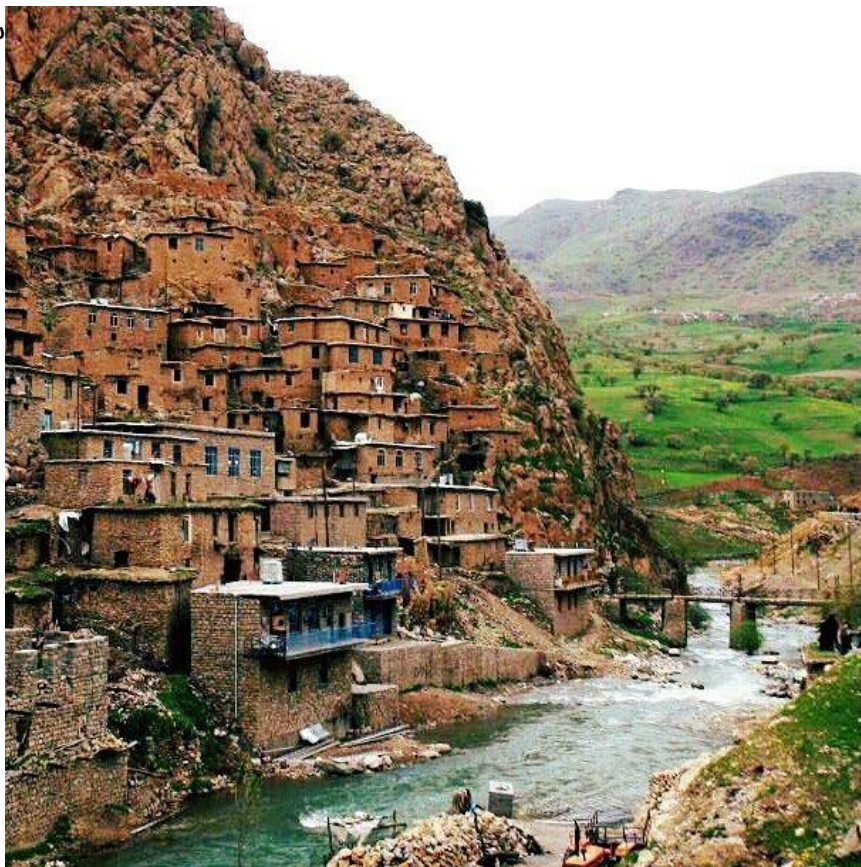

فعالیت ۲ "صفحه ۷ کتاب درسی"

اگر بخواهید با دید ترکیبی، روستای زیر را مورد مطالعه قرار دهید با توجه به شکل، چه سؤالاتی برای آن طرح می‌کنید؟

- ۱- آیا شیب قرارگیری روستا مناسب است؟
- ۲- آیا وقوع سیل در این روستا امکان پذیر است؟
- ۳- آیا امکان افزایش جمعیت و توسعه روستا وجود دارد؟
- ۴- آیا آب کافی برای استفاده ساکنین وجود دارد؟
- ۵- آیا روستا در محل سیل‌خیز یا زلزله‌خیز واقع شده است؟

شکل ۱۰- روستای پالنگان - کامیاران -

کردستان

درس ۲: روش مطالعه در جغرافیا

در درس گذشته دانستیم که در محیط جغرافیایی، اجزاء و عوامل محیطی در ارتباط با یکدیگر، عمل می‌کنند؛ به همین دلیل جغرافی‌دانان با به کارگیری دید ترکیبی به مطالعه محیط می‌پردازند و به حل مسائل آن، اقدام می‌کنند؛ اما سوال این است ابزارها و شیوه‌هایی که به جغرافی‌دانان کمک می‌کند تا بررسی‌های لازم را انجام داده و راه‌حلهایی مناسب پیشنهاد دهند چیست؟ آیا تاکنون به این مسئله فکر کرده‌اید؟ قبل از پاسخ به این سوال لازم است که بدانیم در جغرافیا شش سؤال اساسی وجود دارد که جغرافی‌دان در بررسی‌های خود با آن روبه‌روست.

سوالات کلیدی در جغرافیا

سوالات جغرافیا عبارت است از: کجا؟ چه چیزی؟ چرا؟ چه موقع؟ چه کسانی؟ چگونه؟

جهت تفهیم نحوه به کارگیری سوالات جغرافیا، فرض کنید با پدیده‌های گرد و غبار "ریزگردها" مواجه شده‌اید: - سؤال **کجا**، با رکن اساسی جغرافیا یعنی مکان وقوع پدیده‌ها سروکار دارد. "این اتفاق در کجا رخ داده است؟" "غرب و جنوب غربی" سؤال **چه چیز**، بر ماهیت هر پدیده یا مسئله، دلالت دارد: "چه چیزی رخ داده است؟" "وجود ریزگردهای بیش از حد مجاز در هوا".

شکل ۱- توفان گرد و غبار - دهلران - استان ایلام

شکل ۲- گرد و غبار در شهر اهواز - استان خوزستان

- سؤال چرا، به علت وقوع پدیده می‌پردازد. "چرا این پدیده به وجود آمده است؟" "تداوم خشکسالی در سال‌های اخیر".

- سؤال چه موقع، به روند زمانی موضوعات می‌پردازد. "چه زمانی این پدیده، شدت می‌یابد؟" "فصل گرم سال".

- سؤال چه کسی یا چه کسانی، انسان و روابط متقابل انسان و محیط، مورد توجه قرار می‌دهد. "چه کسانی یا کدام فعالیت‌ها و برنامه‌های انسانی در این پدیده اثر داشته است و تأثیر آن بر محیط و انسان چیست؟" "بی‌توجهی به تثبیت خاک".

- سؤال چطور، به بررسی سیر تکوین و تحول پدیده می‌پردازد. "زمینه‌های به وجودآورنده این پدیده چیست؟" "قطع درختان، از بین رفتن دریاچه‌ها، باتلاق‌ها، واحه‌ها و..."

فعالیت ۱ "صفحه ۹ کتاب درسی"

به خبر داده شده توجه کنید و به سؤالات کلیدی جغرافیا پاسخ دهید.

توفان عصر یکشنبه بیست و هشتم تیرماه ۱۳۹۴

توفان در کن و سولقان تاکنون ۲۰ کشته بر جا گذاشته است. بر اثر این بارندگی و سیل، مقداری از کوه‌های سمت امام زاده داوود ریزش کرده است؛ تعدادی از درختان شکسته شده و به همراه مقداری سنگ، حرکت کرده و در مسیر پل کیگا قرار گرفته که تعدادی از شهروندان که در این مسیر قرار گرفته اند، جان خود را از دست داده اند. دو کارگر چینی شاغل در پل سنگان آزادراه تهران - شمال هم بین کشته شدگان حادثه هستند.

کجا؟ کن و سولقان

چه چیز؟ توفان و سیل

چرا؟ وزش بادهای شدید و بارش شدید

کی؟ چه وقت؟ عصر یکشنبه بیست و هشتم تیرماه ۱۳۹۴

چه کسانی؟ تعدادی از شهروندان و دو کارگر چینی

چطور؟ تعدادی از درختان شکسته شده و به همراه مقداری سنگ، حرکت کرده است.

مراحل پژوهش در جغرافیا

حس کنجکاوی انسان دربارهٔ جهان و مسائل گوناگون آن سبب تلاش او برای کشف ناشناخته‌ها، شده است. امروزه برای پاسخ گویی به نیازها و سوالاتی که برای انسان به وجود می آید روش‌های علمی مختلفی وجود دارد.

علم جغرافیا همانند سایر علوم برای رسیدن به پاسخ مسائلی که با آن روبه‌رو است به تحقیق و پژوهش می‌پردازد و این مراحل را طی می‌کند:

- طرح سؤال و بیان مسئله

- تدوین فرضیه

- جمع آوری اطلاعات

- پردازش اطلاعات

- نتیجه‌گیری و ارائهٔ پیشنهادها

گام اول: طرح سؤال و بیان مسئله

پژوهشگر برای دستیابی به شناخت و آگاهی از مسئله‌ای که در ذهنش پدید آمده است، ابتدا باید مسئلهٔ خود را به صورت واضح و روشن بیان کند. بهتر است صورت مسئله به شکل سؤالی نوشته و از عبارات خبری یا جملات کلی و نامعلوم جلوگیری شود. در این مرحله، پژوهشگر از خود می‌پرسد انجام این پژوهش چه اهمیتی دارد؟ نکتهٔ مورد توجه در این مرحله این است که پژوهشگر باید پژوهش دیگران را مورد بررسی قرار دهد؛ به عبارت دیگر، مطالعهٔ سابقه و پیشینهٔ مسئله و نتایج پژوهش دیگران، مورد نیاز پژوهشگر است. او با این کار نسبت به موضوع، اطلاعات بیشتری پیدا می‌کند و مهم‌تر از همه، پی می‌برد سؤالی که برایش پیش آمده قبلاً پاسخ داده شده است یا خیر.

مثال: عوامل موثر در افزایش جمعیت شهر کرج در دهه‌ی اخیر چیست؟

شکل ۳- شهر کرج - استان

البرز

گام دوم: تدوین فرضیه

فرضیه‌سازی یکی از مراحل حساس پژوهش است؛ زیرا فرضیه‌ها در هر پژوهش، نقش راهنما را دارد و به فعالیت‌هایی که قرار است انجام شود جهت می‌دهد. فرضیه پاسخ پیشنهادی و حدس اندیشمندانه محقق به سوال تحقیق است.

پژوهشگر با توجه به مسئله خود، پیشنهادها و خبرهای اولیه را در چارچوب مسئله پژوهش خود ارائه می‌کند.

فرضیه‌های پژوهشگر به میزان دانش، تجربیات و سوابق پژوهشی در دسترس او بستگی دارد.

مثال

- به نظر می‌رسد وجود زمینه‌های مناسب اشتغال، عامل افزایش جمعیت شهر کرج است.

- به نظر می‌رسد وجود خدمات آموزشی، درمانی و تفریحی، عامل افزایش جمعیت شهر کرج است.

گام سوم: جمع آوری اطلاعات

جغرافی‌دانان برای مطالعه و پاسخگویی به سؤالات خود به اطلاعات نیاز دارند. آنها تلاش می‌کنند اطلاعات لازم را از منابع و روش‌های مختلفی به دست آورند.

این روش در تمامی پژوهش‌های علمی، مورد استفاده قرار می‌گیرد. در برخی از آنها تمام تلاش پژوهشگر در کتابخانه صورت می‌گیرد و در برخی دیگر، بخشی از پژوهش در آنجا انجام می‌شود.

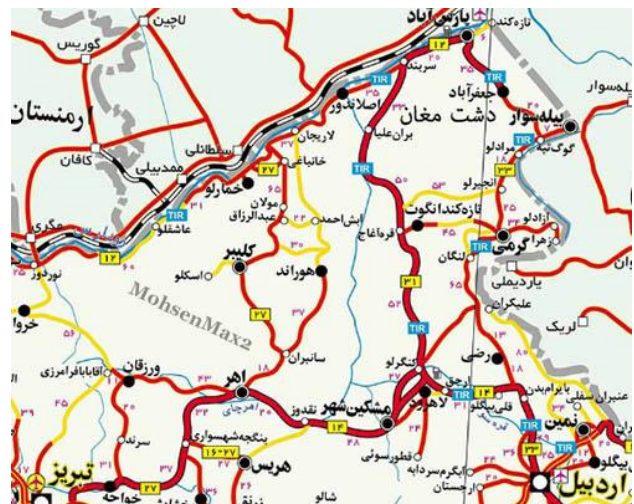
تصاویر داده شده، برخی از منابع گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای را نشان می‌دهد که مورد استفاده جغرافی‌دان قرار می‌گیرد.

مثال: پژوهشگر به سالنامه آماری یک دهه مراجعه می‌کند و تغییرات جمعیتی شهر کرج را مورد مطالعه قرار می‌دهد. او با کمک عکس‌های هوایی و ماهواره‌ای، رشد فیزیکی شهر کرج را طی یک دهه بررسی می‌کند.

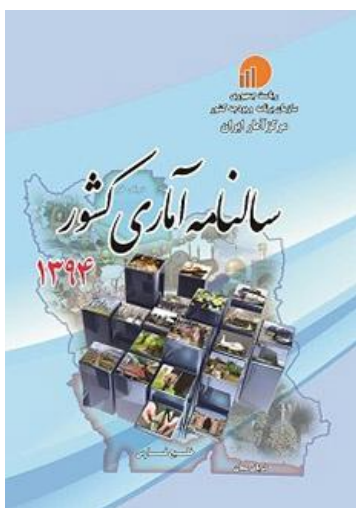
نقشه استان اردبیل

عکس هوایی روستای قاضی جهان - آذربایجان شرقی

تصویر ماهواره‌ای شهر تفرش - استان مرکزی

سالنامه آماری کشور

ب" روش میدانی:

پژوهشگر در این روش برای گردآوری اطلاعات ناگزیر است به مکان مورد تحقیق برود و با مراجعه به افراد یا محیط و برقراری ارتباط مستقیم با مکان مورد مطالعه به گردآوری اطلاعات بپردازد. در واقع، او باید ابزار سنجش و اطلاعاتی خود را به مکان مورد نظر ببرد. پرسش نامه، مصاحبه و مشاهده، از جمله ابزارهای گردآوری اطلاعات میدانی است.

مثال: پژوهشگر با تعدادی از ساکنان یکی از محله‌های قدیمی شهر کرج، مصاحبه می‌کند و ضمن توجه به

تغییرات جمعیتی به بررسی علت‌های پنهان تغییرات هم می‌پردازد

گام چهارم: پردازش اطلاعات

پس از جمع‌آوری، استخراج و طبقه‌بندی اطلاعات، مرحله پردازش یعنی حذف اطلاعات غیرضروری و حفظ اطلاعات مرتبط با پژوهش و تجزیه و تحلیل اطلاعات آغاز می‌شود.

مثال: درصد تغییرات جمعیت و درصد شاغلان در یک دهه در شهر کرج با استفاده از روش‌های آماری مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

گام پنجم: نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

در مرحله آخر، پژوهشگر با نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل اطلاعات، پاسخ مسئله پژوهش را می‌یابد. او ضمن ارائه دلایل علمی و منطقی به تأیید یا رد فرضیه یا فرضیه‌های خود می‌پردازد. در صورتی که فرضیه یا

فرضیه‌های یک پژوهشگر رد شود، پژوهشگر نباید دلسرد شود و پژوهش خود را بیهوده پندارد، زیرا این پژوهش به کسانی که با این سؤال مواجه شده‌اند پاسخ می‌دهد و از طرح دوباره آن جلوگیری می‌کند.

مثال

- نتیجه‌گیری؛ بین تقاضای نیروی کار در شهر کرج و جذب جمعیت در آن رابطه‌ای مستقیم وجود دارد.
- پیشنهاد: با توجه به قابلیت‌های جغرافیایی شهرهای اطراف صنایع کوچک در آنجا ایجاد شود.

فعالیت ۲ "صفحه ۱۲ کتاب درسی"

آیا تاکنون موضوع جغرافیایی در اطراف شما بوده است که حس کنجکاوی شما را جلب کرده باشد؟ در جدول زیر، مسئله مورد نظر خود و موارد داده شده را تکمیل کنید.

مراحل	نمونه
سوال پژوهش	عوامل مؤثر در کاهش جمعیت شهر X در سرشماری ۱۳۹۰
فرضیه پژوهش	کمبود امکانات لازم از دلایل کاهش جمعیت شهر است.
جمع آوری اطلاعات	استفاده از سالنامه‌ی جمعیتی، تهیه پرسشنامه و مصاحبه با ساکنین و ....
پردازش اطلاعات	طبقه بندی داده‌های به دست آمده و ارائه نتایج حاصل از این پردازش‌ها به صورت جدول و نمودار
نتیجه گیری و ارائه پیشنهادها	بین کمبود امکانات در شهر X و دفع جمعیت در آن رابطه مستقیم وجود دارد.

درس ۳: موقعیت جغرافیایی ایران

محل قرار گرفتن هر پدیده در سطح کره زمین، موقعیت جغرافیایی آن پدیده است.
موقعیت جغرافیایی هر کشور از دو نظر قابل مطالعه است: موقعیت ریاضی و موقعیت نسبی.

۱- موقعیت ریاضی یا مطلق

کلاس شما چند ردیف نیمکت دارد؟ چند ستون دارد؟ شما در کدام ردیف و ستون کلاس نشسته‌اید؟ فرض کنید پاسخ شما ردیف سوم ستون وسط "دوم" کلاس باشد. این پاسخ، نشان دهنده موقعیت ریاضی شما در کلاستان است. هر پدیده در روی زمین دارای موقعیت ریاضی است که مکانی که این موقعیت فقط به آن پدیده تعلق دارد.

محل دقیق هر پدیده یا مکان، با توجه به طول و عرض جغرافیایی، **موقعیت مطلق یا ریاضی** آن مکان است.

ایران در عرض جغرافیایی ۲۵ تا ۴۰ درجه در جنوب منطقه معتدله نیمکره شمالی قرار گرفته و همچنین در ۴۴ تا ۶۳ درجه طول شرقی واقع شده است. گستردگی کشور ما در این عرض‌ها به تنوع آب و هوا در آن منجر شده است. این تنوع آب و هوایی در نوع تولیدات کشاورزی، محیط زیست و در نهایت پیشرفت کشور ما مؤثر است. این مطلب را به صورت کامل در بحث آب و هوای ایران خواهید خواند.

شکل ۱- نقشه‌ی موقعیت جغرافیایی ایران

فعالیت ۱: شناخت محل زندگی خود "صفحه ۱۴ کتاب درسی"

با استفاده از کتاب استان شناسی حدود تقریبی موقعیت ریاضی استان خود را در نقشه بالا مشخص کنید. هر استان موقعیت ریاضی خاص خودش را دارد؛

آذربایجان شرقی: بین ۳۶ درجه و ۴۵ دقیقه تا ۳۹ درجه و ۳۶ دقیقه عرض شمالی و ۴۵ درجه و ۵ دقیقه دقیقه تا ۴۸ درجه و ۲۲ دقیقه طول شرقی

آذربایجان غربی: بین ۳۵ درجه و ۵۸ دقیقه تا ۳۹ درجه و ۴۶ دقیقه عرض شمالی و ۴۴ درجه و ۳ دقیقه دقیقه تا ۴۷ درجه و ۲۳ دقیقه طول شرقی

اردبیل: بین ۳۷ درجه و ۴۵ دقیقه تا ۳۹ درجه و ۴۲ دقیقه عرض شمالی و ۴۷ درجه و ۳۰ دقیقه دقیقه تا ۴۸ درجه و ۵۵ دقیقه طول شرقی

اصفهان: بین ۳۰ درجه و ۴۳ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۲۷ دقیقه عرض شمالی و ۴۹ درجه و ۳۶ دقیقه دقیقه تا ۵۵ درجه و ۳۱ دقیقه طول شرقی

البرز: بین ۳۵ درجه و ۲۸ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۳۰ دقیقه عرض شمالی و ۵۰ درجه و ۱۰ دقیقه دقیقه تا ۵۱ درجه و ۳۰ دقیقه طول شرقی

ایلام: بین ۳۱ درجه و ۵۸ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۱۵ دقیقه عرض شمالی و ۴۵ درجه و ۴۴ دقیقه دقیقه تا ۴۸ درجه و ۱۰ دقیقه طول شرقی

بوشهر: بین ۲۷ درجه و ۱۴ دقیقه تا ۳۰ درجه و ۱۶ دقیقه عرض شمالی و ۵۰ درجه و ۵۲ دقیقه دقیقه تا ۵۲ درجه و ۵۸ دقیقه طول شرقی

تهران: بین ۳۵ تا ۳۶/۵ درجه عرض شمالی و ۵۱ تا ۵۳ درجه طول شرقی

چهارمحال و بختیاری: بین ۳۱ درجه و ۹ دقیقه تا ۳۲ درجه و ۳۸ دقیقه عرض شمالی و ۴۹ درجه و ۳۰ دقیقه دقیقه تا ۵۱ درجه و ۲۶ دقیقه طول شرقی

خراسان جنوبی: بین ۳۰ درجه و ۳۱ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۱۰ دقیقه عرض شمالی و ۵۵ درجه و ۶ دقیقه دقیقه تا ۶۰ درجه و ۵۷ دقیقه طول شرقی

خراسان رضوی: بین ۳۳ درجه و ۵۲ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۴۲ دقیقه عرض شمالی و ۵۶ درجه و ۱۹ دقیقه دقیقه تا ۶۱ درجه و ۱۶ دقیقه طول شرقی

خراسان شمالی: بین ۳۶ درجه و ۳۷ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۴۱ دقیقه عرض شمالی و ۵۵ درجه و ۵۳ دقیقه تا ۵۸ درجه و ۳۰ دقیقه طول شرقی

خوزستان: بین ۳۰ تا ۳۳ درجه عرض شمالی و ۴۷ تا ۵۰ درجه طول شرقی

زنجان: بین ۳۵ درجه و ۳۳ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۱۵ دقیقه عرض شمالی و ۴۷ درجه و ۱۰ دقیقه تا ۴۹ درجه و ۲۶ دقیقه طول شرقی

سمنان: بین ۳۴ درجه و ۱۳ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۲۰ دقیقه عرض شمالی و ۵۱ درجه و ۵۱ دقیقه تا ۵۷ درجه و ۳ دقیقه طول شرقی

سیستان و بلوچستان: بین ۲۵ درجه و ۳ دقیقه تا ۳۱ درجه ۲۸ دقیقه عرض شمالی و ۵۸ درجه و ۴۷ دقیقه تا ۶۳ درجه و ۱۹ دقیقه طول شرقی

فارس: بین مدارهای ۲۷ و ۳۱ عرض شمالی و نصف النهارهای ۵۰ و ۵۵ طول شرقی

قزوین: بین ۳۵ درجه و ۳۷ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۲۵ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۴۵ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۵۰ دقیقه طول شرقی

قم: بین ۳۴ درجه و ۹ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۱۱ دقیقه عرض شمالی و ۵۰ درجه و ۶ دقیقه تا ۵۱ درجه و ۵۸ دقیقه طول شرقی

کردستان: بین ۳۴ درجه و ۴۵ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۲۸ دقیقه عرض شمالی و ۴۵ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۱۴ دقیقه طول شرقی

کرمان: بین ۲۶ درجه و ۳۲ دقیقه عرض شمالی و ۵۴ درجه و ۳۰ دقیقه تا ۵۹ درجه و ۳۰ دقیقه طول شرقی
کرمانشاه: بین ۳۳ درجه و ۳۷ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۱۷ دقیقه عرض شمالی و ۴۵ درجه و ۲۰ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۱ دقیقه طول شرقی

کهگلویه و بویراحمد: بین ۲۹ درجه و ۵۲ دقیقه تا ۳۱ درجه و ۲۶ دقیقه عرض شمالی و ۴۹ درجه و ۵۵ دقیقه تا ۵۱ درجه و ۵۳ دقیقه طول شرقی

گلستان: بین ۳۶ درجه و ۸ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۳۰ دقیقه عرض شمالی و ۵۳ درجه و ۲۱ دقیقه تا ۵۳ درجه و ۵۱ دقیقه طول شرقی

گیلان: بین ۳۶ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۲۷ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۵۳ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۳۴ دقیقه طول شرقی

لرستان: بین ۳۲ درجه و ۳۸ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۲۲ دقیقه عرض شمالی و ۴۶ درجه و ۵۰ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۲ دقیقه

دقیقه طول شرقی

مازندران: بین ۳۵ درجه و ۴۷ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۳۵ دقیقه عرض شمالی و ۵۰ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۵۴ درجه و

۱۰ دقیقه طول شرقی

مرکزی: بین ۳۳ درجه و ۳۰ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۳۵ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۵۷ دقیقه تا ۵۱ درجه

طول شرقی

هرمزگان: بین ۲۵ درجه و ۲۴ دقیقه تا ۲۸ درجه و ۵۷ دقیقه عرض شمالی و ۵۳ درجه و ۴۱ دقیقه تا ۵۹ درجه و

۱۵ دقیقه طول شرقی

همدان: بین ۳۳ درجه و ۵۹ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۴۴ دقیقه عرض شمالی و ۴۷ درجه و ۴۴ دقیقه تا ۴۹ درجه و ۲۷

دقیقه طول شرقی

یزد: بین ۲۹ درجه و ۵۲ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۱۰ دقیقه عرض شمالی و ۵۲ درجه و ۵۰ دقیقه تا ۵۸ درجه و ۱۶

دقیقه طول شرقی

۲- در صورت امکان با استفاده از نرم افزار GoogleEarth موقعیت ریاضی مدرسه و منزل خود را مشخص نمایید.

فعالیت ۲ "صفحه ۱۵ کتاب درسی"

۱ با توجه به مطالب یاد شده، مختصات جغرافیایی ایران را در نقشه زیر پیدا کنید. ایران بین مدار ۲۵ تا ۳۹

درجه عرض شمالی و ۴۴ تا ۶۳ درجه طول شرقی قرار دارد.

۲- فرض کنید بتوانیم موقعیت جغرافیایی ایران را تغییر دهیم. با توجه به موقعیت های ریاضی جدید، شرایط آب و هوایی و... را در این دو حالت بررسی و موارد را با یکدیگر مقایسه کنید. در هر گروه یکی از موقعیت های فرضی را با موقعیت واقعی ایران مقایسه کنید.

اگر ایران در آمریکای جنوبی روی خط استوا قرار داشت: دارای آب و هوای گرم و مرطوب و بارندگی زیاد می‌شد و تنوع فصل نداشت.

اگر در منطقه گرم و خشک قرار داشت: دارای بارندگی کم، آب و هوای گرم و خشک و تنوع فصل داشت.

اگر در نزدیکی قطب شمال قرار داشت: به علت مایل بودن زیاد خورشید، آب و هوا بسیار سرد و خشک و بارندگی بیشتر به شکل برف بود. و...

۲- موقعیت نسبی

نسبت قرارگیری محل نشستن شما به میز معلم، تختۀ کلاس، در ورودی و پنجره‌های کلاستان چگونه است؟ اگر هر کدام از این موارد، جابه‌جا شود بر شما تأثیر دارد؟ محل نشستن شما در کلاس نسبت به سایر پدیده‌ها موقعیت خاصی برای شما ایجاد کرده که با سایر هم‌کلاسی‌های شما متفاوت است.

مکان نشستن شما نسبت به سایر پدیده‌های کلاس، موقعیت نسبی شما در کلاس است.

محل قرارگیری هر مکان، نسبت به پدیده‌های طبیعی یا انسانی پیرامون خود، **موقعیت نسبی** آن مکان است. همه پدیده‌ها موقعیت نسبی دارند. منظور از موقعیت نسبی هر کشور، محل قرارگیری آن، نسبت به سایر کشورها، دریاها، تنگه‌ها، کانال‌ها، خلیج‌ها، منابع اقتصادی و... است.

فعالیت ۳ "صفحه ۱۶ کتاب درسی"

برای درک بهتر این مفهوم به نقشه زیر توجه کنید. موقعیت نسبی ایران را بررسی، و نتایج آن را در کلاس ارائه کنید.

شکل ۲- نقشه

جنوب غربی آسیا

ایران در جنوب غربی آسیا در منطقه‌ی خاورمیانه واقع شده است. از طرف شرق و غرب و شمال غرب و شمال شرق با کشورهایی مانند افغانستان، پاکستان، ترکیه، عراق، ترکمنستان و... مرز زمینی مشترک دارد و با دریای خزر از شمال و خلیج فارس از جنوب محصور شده است که موجب ایجاد موقعیت مناسب دفاعی و اقتصادی و بازرگانی شده است.

موقعیت نسبی ایران

ایران به دلیل قرار گرفتن در مجاورت خلیج فارس، دریای عمان، تنگه هرمز و نیز دریای خزر از موقعیت نسبی ممتازی برخوردار است.

خلیج فارس به دلایل زیر دارای اهمیت است:

۱- ارزش و نقش ارتباطی بین سه قارهٔ افریقا، اروپا و آسیا که در گذشته اهمیت داشته و اکنون نیز به عنوان حلقه‌ای از زنجیرهٔ حمل و نقل کالا و نفت، اهمیت خود را حفظ کرده است.

۲- بزرگترین منبع انرژی جهان، ذخایر با ارزشی دارد، زیرا حدود ۶۶ درصد ذخایر نفت جهان و ۲۸ درصد ذخایر گاز طبیعی را در خود جای داده است.

۳- درآمدها و دلارهای ناشی از صدور و فروش نفت خام، منطقهٔ خلیج فارس را به صورت یکی از کانون‌های ثروتمند جهان در آورده است و این بازار مصرف بزرگ، آن را به کانون توجه صادرکنندگان کالاهای صنعتی و غیرصنعتی تبدیل کرده است.

۴- این منطقه، ارزش فرهنگی و سیاسی دارد زیرا خلیج فارس در مرکز و قلب ناحیهٔ جغرافیایی و سیاسی جهان اسلام قرار دارد.

مجموعهٔ این ارزش‌هاست که قدرت‌های جهانی را در گذشته و امروز متوجه خلیج فارس کرده است؛ زیرا تسلط بر تمام یا هر یک از این موارد، موازنهٔ قدرت را در جهان تغییر می‌دهد.

ایران از کشورهای مهم در منطقه خلیج فارس است. عوامل طبیعی و انسانی، شرایط خاصی برای کشور ایران پدید آورده است. به اطلاعات داده شده توجه کنید تا موقعیت و ویژگی‌های این کشور را در منطقه بشناسید.

مطالعه برای انجام فعالیت

جدول زیر فقط برای مطالعه و فعالیت در کلاس است.

نام کشور	وسعت "کیلومتر مربع"	جمعیت "میلیون نفر" ۲۰۱۸	تولید نفت "به میلیون بشکه در روز" ۲۰۱۸	ذخایر "میلیارد بشکه "۲۰۱۸
ایران	۱۶۴۸۱۹۵	۸۲	۷/۳	۸/۱۵۷
عربستان	۲۱۵۰۰۰۰	۳۳	۱۱	۳/۲۶۸
عراق	۴۳۷۰۷۲	۳۸	۴/۴	۲/۱۴۴
امارات متحده عربی	۸۳۶۰۰	۱۰	۳/۳	۸/۹۷
کویت	۱۷۸۲۰	۵/۴	>۷/۲	۵/۱
بحرین	۶۶۵	۵/۱	۴/۰	۱/۰

جدول زیر فقط برای مطالعه و فعالیت در کلاس است.

نام کشور	وسعت "کیلومتر مربع"	جمعیت "میلیون نفر" ۲۰۱۸	تولید نفت "به میلیون بشکه در روز" ۲۰۱۸	ذخایر "میلیارد بشکه "۲۰۱۸
قطر	۱۱۴۹۳	۷/۲	۶/۰	۴/۲۵
عمان	۳۱۳۴۶۰	۵/۴	۹/۰	۵/۵

فعالیت ۴ "صفحه ۱۸ کتاب درسی"

با توجه به اطلاعات جدول بالا، جدول زیر را کامل کنید تا با موقعیت ایران در منطقه خلیج فارس بیشتر آشنا شوید.

عربستان - ایران - ترکیه - افغانستان - عراق - امارات متحده عربی - کویت	رتبه در وسعت
ایران - ترکیه - عراق - افغانستان - عربستان - امارات متحده عربی - کویت - بحرین	رتبه در جمعیت
عربستان - عراق - ایران - امارات متحده عربی - کویت - بحرین	رتبه در تولید نفت

فعالیت ۵ "صفحه ۱۸ کتاب درسی"

در قیاس با کشورهای منطقه، تراکم جمعیتی آنها این موضوع را به ما یادآوری می‌کند که ایران به لحاظ وسعت و شاخص تراکم جمعیتی، ظرفیت بالایی را برای رشد جمعیت دارا است و با توجه به تأثیر متقابل جمعیت و پیشرفت، افزایش جمعیت و مقابله با روند کاهشی آن، امری ضروری است. به نظر شما جهت جلوگیری از روند کاهشی جمعیت در نواحی کم‌تراکم چه باید کرد؟

تنگه هرمز: آبراهه هلالی شکلی است که آب‌های آزاد اقیانوس هند و دریای عمان را به خلیج فارس متصل می‌کند. این تنگه به سبب اینکه دروازه خروجی نفت خلیج فارس است، مهم‌ترین آبراهه راهبردی "استراتژیک" و یکی از گذرگاه‌های تجاری مهم جهان است.

شکل ۳- قایق‌های تندرو سپاه

شکل ۴- کشتی ارتش جمهوری اسلامی ایران
تنگه هرمز

پاسداران انقلاب اسلامی - تنگه هرمز

دریای عمان: به واسطه مجاورت با آب‌های آزاد "اقیانوس هند" و وجود سواحل با قابلیت‌های دفاعی مناسب از نظر اقتصادی و نظامی اهمیت بسیاری برای ایران دارد.

شکل ۶- تصویر ماهواره‌ای دریای عمان

دریای خزر: بزرگترین پهنه آبی محصور در خشکی به واسطه منابع نفت و گاز، تأمین ۹۰٪ از خاویار جهان و دسترسی به بازار مصرف ۳۰۰ میلیون نفری کشورهای آسیای میانه از موقعیت نسبی بالایی برخوردار است.